

ЛУПУ Ю. Д.,
аспірантка кафедри публічного
та приватного права
(Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.31>

ЗМІНА ПІДХОДІВ ДО ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ПІДСТАВА ВІДСТУПУ ВІД ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Статтю присвячено висвітленню теоретико-правових та практичних питань відступу від правового висновку Верховного Суду на підставі зміни підходів до праворозуміння. Автором обґрунтовано, що після внесення змін до Конституції України щодо правосуддя мала місце зміна основоположної конституційної засади правосуддя з верховенства закону на верховенство права, що стало однією з основних причин зміни підходів до праворозуміння у вітчизняній судовій практиці.

У статті проведено аналіз судової практики Великої Палати Верховного Суду, в якій здійснено відступ від раніше сформульованих правових висновків Верховного Суду або Верховного Суду України на підставі зміни підходів до праворозуміння. Аргументовано, що принцип верховенства права є ширшим за своїм змістом, оскільки означає не тільки підпорядкування суспільних правовідносин, поведінки будь-якої особи, включаючи суб'єктів владних повноважень, приписам нормативно-правових актів, але і відповідність самих актів нормативно-правового характеру Конституції України, яка має вищу юридичну силу.

Доведено, що внаслідок зміни фундаментальної конституційної засади правосуддя перед новоствореним у 2017 році Верховним Судом постало завдання у проведенні ґрунтовної перевірки раніше застосованих правових висновків Верховного Суду України, які ієрархічно прирівнюються до правових висновків Великої Палати Верховного Суду.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автором обґрунтовано висновок, що переважна більшість відступів від правових висновків Верховного Суду України здійснено у соціальних спорах у адміністративному судочинстві, у цивільних спорах та ін. Аргументовано, що зміна підходу до праворозуміння під час здійснення відступів у цих справах була обумовлена застосуванням переважно принципу верховенства права про рівність кожного перед законом та заборону дискримінації, необхідністю системного тлумачення та застосування норм права під час розгляду та вирішення спорів.

Ключові слова: відступ, правовий висновок, Верховний Суд, праворозуміння, зміна підходів, верховенство права.

Lupu Yu. D. The change of approaches to legal understanding as a ground for departing from legal conclusions of the supreme court: analysis of court practice

The article is devoted to the coverage of theoretical-legal and practical issues of deviation from the legal opinion of the Supreme Court on the basis of changing approaches to legal understanding. The author substantiated that after the amendments to the Constitution of Ukraine regarding justice there was a change in the fundamental constitutional principle of justice from the supremacy of the law to the supremacy

of law, which became one of the main reasons for the change in approaches to legal understanding in domestic judicial practice.

The article analyzes the judicial practice of the Grand Chamber of the Supreme Court, in which a departure was made from the previously formulated legal conclusions of the Supreme Court or the Supreme Court of Ukraine on the basis of a change in approaches to legal understanding. It is argued that the principle of the rule of law is broader in its content, as it means not only the subordination of social legal relations, the behavior of any person, including subjects of authority, to the prescriptions of normative and legal acts, but also the conformity of the normative and legal acts themselves with the Constitution of Ukraine, which has a higher legal force.

It has been proven that as a result of the change in the fundamental constitutional principle of justice, the Supreme Court newly created in 2017 faced the task of conducting a thorough review of the previously applied legal conclusions of the Supreme Court of Ukraine, which are hierarchically equated to the legal conclusions of the Grand Chamber of the Supreme Court.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the author justified the conclusion that the vast majority of deviations from the legal conclusions of the Supreme Court of Ukraine were made in social disputes in administrative proceedings, in civil disputes, etc. It is argued that the change in the approach to legal understanding during the implementation of concessions in these cases was due to the application of the rule of law principle of the equality of everyone before the law and the prohibition of discrimination, the need for a systematic interpretation and application of legal norms during the consideration and resolution of disputes.

Key words: *retreat, legal conclusion, Supreme Court, legal understanding, change of approaches, rule of law.*

Постановка проблеми. Однією з підстав відступу від правового висновку Верховного Суду (далі – ВС), яка може розглядатися як обґрунтована та легітимна, є зміна підходів до праворозуміння, що не обов'язково супроводжується зміною законодавства, яке регулює спірні правовідносини. Своєю чергою, зміна підходів до праворозуміння може бути зумовлена декількома факторами, зокрема зміною соціального контексту, впливом принципів міжнародного права на праворозуміння у певній сфері правовідносин, застарілістю раніше застосованого підходу до праворозуміння з огляду на новий виток розвитку суспільних правовідносин тощо.

Дослідження такої підстави для відступу від раніше сформульованих правових висновків ВС як зміна підходів до праворозуміння спрямоване на вирішення важливого наукового та практичного завдання, яке полягає в окресленні процесуальних аспектів здійснення відступів від правових висновків ВС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання зміни підходів до праворозуміння у судовій практиці розглядали у своїх роботах такі науковці, як М. Г. Братасюк, О. Капля, С. Кунянський, Г. С. Рибалко, О. Б. Росоляк, С. Шевчук та ін. Водночас, ці наукові роботи не містять комплексного дослідження проблеми відступу від правового висновку ВС на підставі зміни підходів до праворозуміння, а також у них не розкриваються процесуальні аспекти здійснення такого відступу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення процесуальних аспектів та практики здійснення відступу від раніше сформульованих правових висновків ВС на підставі зміни підходів до праворозуміння. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) визначити вплив зміни конституційної засади правосуддя на підходи до праворозуміння; 2) провести аналіз судової практики Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС), в якій здійснено відступ від раніше сформульованих правових висновків ВС або Верховного Суду України на підставі зміни підходів до праворозуміння; 3) обґрунтувати висновок про обумовленість зміни підходів до праворозуміння під час здійснення

відступів від правових висновків ВС, зокрема застосуванням переважно принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання щодо процесуальних аспектів та практики здійснення відступу від правових висновків ВС, варто звернути увагу на зміну конституційної засади правосуддя, що не могло не вплинути на підходи до праворозуміння у судовій практиці.

На це, зокрема звернув увагу Г. С. Рибалко, який зауважив, що закріплення в новітніх конституціях суверенних держав принципу верховенства права, замість верховенства закону, дозволяє відійти від догматичного сприйняття писаної норми у формі законів і підзаконних актів як явного і виняткового регулятора, політичних і соціальних процесів у сучасному соціумі. За справедливим твердженням науковця, істотне розширення повноважень і функцій судових органів, кардинальні зміни у філософії правосуддя дають можливість усій сукупності судових рішень утвердитися як найбільш оперативної та ефективної форми заповнення пробілів у праві, у першу чергу шляхом офіційного тлумачення проблемних питань, обумовлених недосконалістю законодавства [1, с. 63].

Дійсно, відповідно до ст. 129 Конституції України до основних засад судочинства раніше належав принцип законності. Проте, Законом України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [2] було внесено зміни, зокрема, до ст. 129 Конституції України, яка у новій редакції викладена таким чином: «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права». Аналогічні за змістом положення визначені у ч. 1 ст. 8 Конституції України, згідно з положеннями якої в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Вагома різниця між принципами верховенства закону та верховенства права у сучасній теорії права стверджується майже однозначно. Не вдаючись до детального аналізу такої різниці, звернемо увагу на декілька найбільш важливих відмінностей між цими двома принципами.

Зокрема, на думку деяких науковців, верховенство права розглядається як мегапринцип, який включає в себе змістовно такі принципи та положення, як: авторитетність суду, незалежність його, принцип його доступності, принцип правової визначеності, що передбачає правову якість закону, принцип пропорційності, відповідно до якого в нормотворчості та правозастосовній діяльності необхідно дотримуватися балансу приватного інтересу та суспільного, принцип передбачуваності, принцип субсидіарності тощо. На цій підставі науковці доходять висновку, що верховенство права можна трактувати як панування права українського народу, втіленого та вираженого чинною Конституцією України як волеустановленим актом нашого народу; важливою в плані верховенства права є ідея первинності і визначальності людини і народу та їх права стосовно державної влади з її писаним, державним правом [3, с. 14].

Необхідно погодитися з наведеним висновком та зазначити, що у співвідношенні з принципом верховенства закону, принцип верховенства права є ширшим за своїм змістом, оскільки означає не тільки підпорядкування суспільних правовідносин, поведінки будь-якої особи, включаючи суб'єктів владних повноважень, приписам нормативно-правових актів, але і відповідність самих актів нормативно-правового характеру Конституції України, яка має вищу юридичну силу, а враховуючи, що її норми є нормами прямої дії (ч. ч. 2 та 3 ст. 8), то саме норми Основного Закону України мають застосовуватися судами та іншими суб'єктами у разі виявлення суперечності або невідповідності положень відповідного нормативно-правового акта Конституції України.

Як справедливо зазначає з цього приводу О. Капля, недосконалість законодавства є доволі частим явищем як у вітчизняному, так і закордонному законодавстві, тому використання лише принципу законності в процесі здійснення судочинства подеколи призводить до порушення прав та свобод людини, а відповідно, і принципу верховенства права [4, с. 129].

Водночас, деякі представники правової науки, висловлюють думку про те, що виокремлювати принцип законності одночасно з принципом верховенства права з погляду

юридичної техніки неправильно, хоча й визнають, що окремий наголос на принципі законності допустимий як виняток у перехідний період становлення верховенства права з метою акцентування уваги на необхідності для органів державної влади не виходити за межі повноважень, передбачених законодавством. При цьому, далі зазначають, що верховенство права не може бути реалізоване, якщо у суспільстві не забезпечено законності [5, с. 111].

Подібною думки дотримується С. Кунянський, який у своїй статті, присвяченій критичному аналізу статті судді В. Крата «Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу» [6], заперечує існування таких категорій, як «дух закону», «верховенство права», «суддівський активізм», «необхідність у демократичному суспільстві», оскільки такі категорії не можна чітко пояснити, адже вони зводяться до віри в те, що судді мають якісь особливі навички, що дозволяють їм «відчувати» ці матерії. Натомість дослідник зазначає, що можливий один єдиний підхід до праворозуміння, а саме – метод чесного читання нормативних текстів, який означає, що лише те, що в ньому об'єктивно мається на увазі [7].

Зазвичай, в обґрунтування такої думки науковці та практики у сфері правозастосування наводять конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, з огляду на який законотворчість притаманна виключно органу законодавчої влади, тобто Верховній Раді України, а судді як представники судової влади уповноважені виключно застосовувати приписи законодавства, розуміючи їх зміст конкретно та буквально, незалежно від досконалості відповідного нормативно-правового акта, наявності суперечностей або прогалин тощо. Жорсткий поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову повністю нівелює суддівську правотворчість, та зумовлює можливість виправлення прогалин та недоліків законодавчого регулювання виключно органом законодавчої влади.

Проте наведена вище точка зору видається не зовсім обґрунтованою, оскільки принцип верховенства права має цілком практичне вираження, яке знайшло своє втілення у положеннях процесуальних кодексів, а саме – ст. 11 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [8], ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [9], ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [10], відповідно до яких якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії; у такому випадку суд після винесення рішення у справі звертається до ВС для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України.

У положеннях Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), зокрема у ст. 8 принцип верховенства права сформульовано дещо по-іншому, а саме: Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [11].

Крім того, у ч. 1 ст. 6 КАС України принцип верховенства права розкривається через положення, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [9].

У свою чергу, стаття 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному праву на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [12].

З огляду на зміну основоположного принципу правосуддя, після утворення нового ВС, виникла необхідність у проведенні ґрунтовної перевірки раніше застосованих правових висновків Верховного Суду України.

Така точка зору висловлена, зокрема Д. Луспеником, який зауважив, що завданням ВС як суду касаційної інстанції є ревізія ключових правових позицій Верховного Суду України,

де є сумнів, де є різні висновки, де суди їх не сприймають; наведена імперативна норма процесуального закону, яка зобов'язує новий ВС як суд касаційної інстанції це робити [13].

При цьому, у процесуальному відношенні правові висновки Верховного Суду України ієрархічно прирівнюються до правових висновків ВП ВС, відповідно правом відступати від правових висновків Верховного Суду України наділена саме ВП ВС.

Підтвердженням цього є положення п.п. 8 п. 1 Розділ VII Перехідні положення КАС України, відповідно до якого встановлено, що зміни до цього Кодексу вводяться в дію з урахуванням таких особливостей: суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд ВП ВС, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України [9].

Аналогічні положення містяться у п.п. 7 п. 1 Розділу XI Перехідні положення ГПК України [8] та у п.п. 7 п. 1 Розділу XIII Перехідні положення ЦПК України [10].

Аналізуючи кількість здійснених ВП ВС відступів від правових висновків Верховного Суду України, М. Шумило зазначає, що статистичних даних, які б давали відповідь на питання, скільки правових позицій сформульовано Верховним Судом України не існує, як і немає даних скільки правових позицій цього суду були сприйняті ВС та поступово імплементовані в його практику. Однак, як зазначає науковець, наявні станом на 2020 р. дані свідчать, що переважна більшість правових позицій Верховного Суду України витримують випробування часом і стають невід'ємною частиною новочасних правових висновків ВС. Водночас, у період з грудня 2017 р. до кінця 2020 р. ВП ВС відступила, зокрема від 73 правових позицій Верховного Суду України [14, с. 53].

У 2022 р. ВП ВС здійснила відступ від 8 правових висновків Верховного Суду України (2 в адміністративній юрисдикції, 1 в господарській юрисдикції та 5 у цивільній юрисдикції) [15, с. 9-12].

Огляд правових висновків Верховного Суду України свідчить про те, що переважна більшість висновків, від яких здійснено відступ ВП ВС, сформульовані у соціальних спорах.

Наприклад, у постанові Верховного Суду України від 17 вересня 2013 р. у справі № 21-241a13 було сформульовано висновок про те, що до стажу роботи, який дає право на пенсію за вислугу років, зараховується, зокрема, робота на посадах провізорів, фармацевтів у аптеках, які офіційно набули статусу закладу охорони здоров'я на підставі державної акредитації [16].

Проте, ВП ВС у постанові від 29 серпня 2018 р. у справі № 492/446/15-а здійснила відступ від вищенаведеного правового висновку, зазначивши, що незарахування до спеціального стажу періоду роботи у належному фізичній особі – підприємцю аптечному кіоску, який державної акредитації не проходив, і зарахування іншим особам до такого спеціального стажу періоду їх роботи в аптечних закладах, які з 13 червня 2015 р. (коли введений у дію Закон України від 9 квітня 2015 р. № 326-VIII «Про внесення зміни до статті 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я» [17], статтю 16 Закону № 2108-XII доповнено положенням про те, що аптечні заклади не підлягають обов'язковій акредитації). Акредитація таких закладів може здійснюватися на добровільних засадах не мають державної акредитації, буде виявом дискримінаційного ставлення держави до осіб, які перебувають у подібній ситуації.

В обґрунтування необхідності відступу від правового висновку, сформульованого Верховним Судом України від 17 вересня 2013 р. у справі № 21-241a13, ВП ВС у цій постанові звернула увагу, що з 13 червня 2015 р. законодавство України покращило становище для всіх осіб, які працюють в аптечних закладах на посадах, що дають право на призначення пенсії за вислугу років на пільгових умовах, незалежно від наявності державної акредитації такого закладу, і з цього дня стаж роботи на відповідних посадах зараховується до спеціального стажу, необхідного для призначення такої пенсії.

З огляду на вищезазначене, ВП ВС дійшла висновку, що об'єктивного та розумного обґрунтування різниці у ставленні до цих людей з огляду на вищевказані зміни до законодав-

ства, що по суті покращили становище позивачки й інших осіб, які до 13 червня 2015 р. працювали у неакредитованих аптечних закладах, немає; наслідком такого різного поводження є порушення заборони дискримінації у зв'язку з реалізацією права на мирне володіння майном – призначеною пенсією за вислугу років. До того ж, ВП ВС зазначила, що на працівника аптечного закладу не можна покласти відповідальність за непроведення або несвоєчасне проведення акредитації відповідного закладу охорони здоров'я, оскільки контроль за дотриманням аптечними закладами правил здійснення роздрібною торгівлі лікарськими засобами, у тому числі в питаннях проходження акредитації, покладалася чинним на час виникнення спірних правовідносин законодавством на відповідні повноважні державні контролюючі органи [18].

Висновки. Отже, проведене у цій статті дослідження дозволяє дійти таких висновків.

Із внесенням у 2016 р. змін до Конституції України у частині правосуддя та прийняттям на цій підставі нової редакції процесуальних кодексів основоположним принципом правосуддя було визначено верховенство права, що зумовило зміну у праворозумінні та, як наслідок, виникла необхідність у проведенні ґрунтовної перевірки раніше застосованих правових висновків Верховного Суду України, які ієрархічно прирівнюються до правових висновків ВП ВС.

Аналіз судових рішень ВП ВС та ВС у складі об'єднаної палати або палати відповідного касаційного суду, в яких здійснено відступ від раніше сформульованих правових висновків Верховного Суду України або ВС, свідчить про те, що більшість таких відступів здійснено у соціальних спорах у адміністративному судочинстві, у цивільних спорах та ін.; зміна підходу до праворозуміння під час здійснення відступів у цих справах була обумовлена застосуванням переважно принципу верховенства права про рівність кожного перед законом та заборону дискримінації, необхідністю системного тлумачення та застосування норм права під час розгляду та вирішення спорів, зміною ситуації в міжнародних відносинах у контексті ратифікації та денонсації міжнародних договорів та інших міжнародних актів.

Список використаних джерел:

1. Рибалко Г. С. Нормотворча функція судової влади. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці); редкол.: О.В. Щербанюктаін. Чернівці: 2021. 445 с.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
3. Братасюк М. Г., Росоляк О. Б. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 1. С. 11-17.
4. Капля О. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 127-130.
5. Позігун І. О. Співвідношення принципу верховенства права з іншими принципами адміністративного процесу. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 1 (71). С. 109-113.
6. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. *Dead Lawyers Society*. 2023. URL : <https://www.deadlawyers.org/de-take-parusano/>.
7. Кунянський С. Від букви до духу закону: тернистий шлях в нікуди. Електронне джерело. 2023. URL : <https://kuniansky.com.ua/all/descent-to-the-spirit-of-law/>.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
13. Луспеник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. Судово-юридична газета. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi>.
14. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: *inter praeteritum et futurum*. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 47-54.
15. Зведений дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду, Рішення, внесені до ЄДРСР за період із 01.01.2022 по 31.12.2022. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_VP_2022.pdf.
16. Постанова Верховного Суду України від 17 вересня 2013 р. у справі № 21-241а13. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34064370>.
17. Про внесення зміни до статті 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 09.04.2015 № 326-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-19#Text>.
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2018 року у справі № 492/446/15-а. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76596910>.

